

Geoparky a jejich role v ochraně přírody a krajiny

Martina Pásková, Iveta Čtveráková

S geoparky se lze setkat ve většině evropských států, v Asii, Jižní a Severní Americe i v Africe, přičemž globálních geoparků UNESCO je 127 v 35 zemích. Smyslem geoparků je přiblížit geovědní problematiku běžným lidem, a to především formou jejich vlastní účasti na rekonstrukci a prožívání příběhů o tom, jak pohyb kontinentů, aktivity

vulkánů, ledovcová činnost, činnost vody a větru i změny klimatu vytvářely a stále tvoří krajinu a její přírodní bohatství a jak toto všechno ve svém souhrnu ovlivňovalo a nadále ovlivňuje různorodé kultury světa a jejich svébytný land-use včetně specifického zemědělství, urbanismu, řemesel, gastronomie, zvyků, tradic a životního stylu.

Stávající situační mapa geoparků na území ČR. Zpracovala Iveta Čtveráková

Národní geoparky

- 1 Český ráj - **Globální geopark UNESCO**
- 2 Egeria
- 3 GeoLoc
- 4 Železné hory
- 5 Kraj blanických rytířů
- 6 Podbeskydí
- 7 Ralsko
- 8 Vysocína

Kandidátské geoparky

- 9 Geopark J. Barranda
10 Jeseníky
11 Broumovsko

Co je vlastně geopark?

Podstatu geoparku lze odvodit ze samotného názvu, neboť předponu „geo“ lze přeložit z latiny jako „Země“. Posláním geoparku je pak posílit přirozenou vazbu člověka k Zemi ve smyslu návratu k přírodě a krajině v kontextu hledání udržitelnějšího způsobu života. Geoparky se věnují především ochraně, prezentaci, interpretaci a rozumnému využívání dědictví Země, její abiotické, biotické a kulturní rozmanitosti. To vyžaduje soustavnou informovanost, komunikaci, vzdělávání veřejnosti, využívání posledních poznatků z výzkumu neživé přírody a souvisejících přírodovědných i humanitních disciplín a především intenzivní zapojení místních obyvatel do činnosti geoparku. Geopark by rozhodně neměl být chápán jako geologická expozice, ač se s tímto výkladem lze někdy setkat. Geopark sice vzniká v krajině s vysokou geologickou pestrostí a hodnotou, avšak důležitou roli v něm sehrává člověk. Nelze vyhlásit geopark v území bez lidského osídlení, neboť geoparky vznikají především pro lidi, kteří na jejich území žijí, a jsou rozvíjeny jen díky jejich zapojení. Jde o to, aby místní obyvatelé v míře svých schopností a zájmu poznali příběh vzniku krajiny, ve které žijí, porozuměli procesům, které ji v současnosti utvářejí, a přemýšleli o její budoucnosti. To vše jim má pomoci ztotožnit se s touto krajinou, stimulovat touhu dále ji poznávat a zapojit se do péče o ni. Druhotně geopark slouží návštěvníkům, kteří s pokorou k místním specifikům a touhou poznávat přicházejí sdílet místní krajinu a život.

Význam geoparků pro ochranu přírody a krajiny

Podobně jako se mění celá společnost, mění se také přístupy k ochraně přírody a krajiny. V některých chráněných územích je stále prosazován striktní ochranný přístup, který vylučuje jakékoli lidské aktivity z území. Nicméně v řadě oblastí se tento přístup proměňuje v participativní, který předpokládá aktivní zapojení člověka do ochrany přírody a krajiny. Prostřednictvím participativního přístupu, který je založen na promyšlené strategii, je možné přírodu a krajinu chránit a zároveň do ní nechat vstoupit člověka a jeho aktivity. Strategie geoparku by měla spočívat v informovanosti lidí, jejich aktivitě a zájmu na tom, přírodu a krajinu chránit a zároveň jí prezentovat navenek (Pásková 2010). Praktickým příkladem uplatňování participativního přístupu je právě geopark a v něm realizovaný tzv. geoturismus, jako jedné z environmentálně inovativních

Prezentace aspirujícího geoparku Colca y Volcanes de Andagua s využitím interpretačního konceptu ABC.
Foto Archiv aspirujícího geoparku Colca y Volcanes de Andagua (Peru)

forem cestovním ruchu. Z geografického úhlu pohledu jde o formu cestovního ruchu zaměřenou nejen na geologii, ale i na ostatní složky přírody a krajiny včetně její antropogenní části (např. Pásková 2010, 2012). Geologická, resp. v širším záběru neživá (abiotická) složka je v geoparcích vyzdvihována na prvním místě proto, že pro pochopení živé složky (biotické) je třeba nejdříve znát neživé, geologické, geomorfologické, klimatické apod. složky, protože právě ty do značné míry determinují život rostlin a živočichů. Živá a neživá složka až v pomyslném třetím stupni ovlivňují to, jak v krajině v průběhu času žijí lidé. V této třetí úrovni se nalézá kulturní složka. Toto pojetí shrnuje tzv. ABC (**A**biotic, **B**iotic, **C**ultural) koncept, který lze chápat jako východisko pro interpretaci v geoparcích (Dowling 2013, Pásková 2010, 2012).

Česká republika má díky svojí přírodní, kulturní i historické pestrosti výborné podmínky pro vznik geoparků. Propojení neživé složky přírody s živou přírodou, kulturou, historií nebo třeba i gastronomií a dalšími odvětvími lidské činnosti může návštěvníkům geoparků odkrývat nevídané souvislosti a nová poznání. Geoparky mají několik cílů, jsou zaměřeny na interpretaci přírodních i kulturních hodnot území, osvětu v environmentálních otázkách a šetrné využívání území. Tyto cíle mají vycházet odspoda (tzv. přístup bottom up) od místních obyvatel a institucí, kteří s povědomím o jedinečnosti krajiny, ve které žijí, mají zájem na její ochraně. Geopark není zákonem chráněné území, jeho zřízením nedochází k legislativnímu omezování aktivit místních obyvatel, avšak klíčové lokality geoparku jsou chráněny některou ze zákonných forem územní ochrany přírody. Geoparky tak vytvářejí pomyslné „druhé patro“ ochrany přírody, takže představují vůči ochraně přírody komplementární, ne konkurenční koncept.

Kritéria pro vznik geoparků

Ač nejsou národní geoparky zakořeněny v legislativě České republiky, mají omezení a kritéria garantovaná Ministerstvem životního prostředí a vycházející z kritérií deklarovaných ve stanovách Globálních geoparků UNESCO. Národní geopark musí mít řídicí subjekt, který koordinuje aktivity s ním spolupracujících organizací a naplňuje cíle, které si stanovuje vždy na 4leté období, po kterém probíhá tzv. revalidace geoparku, prováděná nestrannými hodnotiteli. Pokud národní geopark nenaplnuje stanovené cíle, je mu udělena výstraha a dvouleté období na vyřešení problémů. V závažnějších případech či neúspěšném využití dvouleté lhůty mu může být titul geopark odebrán. Partneři geoparku musí dodržovat přísný zákaz obchodování s nerostným bohatstvím (obchod může být tolerován za specifických okolností, za předpokladu, že je jasné a veřejně vysvětlen, odůvodněn a sledován). Výjimkou je pouze využívání hornin, minerálů a zkamenělin pro vědecké a vzdělávací účely. Mezi šest hlavních kritérií pro fungování geoparků patří:

- 1) zachování geologického dědictví pro budoucí generace;
- 2) vzdělávání široké veřejnosti;
- 3) soulad s principy udržitelného rozvoje;
- 4) působení v součinnosti s dalšími národními a mezinárodními programy;
- 5) definování limitů geoparku;
- 6) dostatečně rozsáhlá plocha umožňující rozvoj oblasti (toto zahrnuje krajinu generující hospodářskou aktivitu, ohniska pro stimulaci hospodářského rozvoje a místa geologicko-paleontologického dědictví s archeologickými, ekologickými, historickými a kulturními složkami).

Geologická osvěta je vlajkovou lodí národního geoparku Železné hory. Foto Archiv národního geoparku Železné hory

Interpretace v geoparcích

Jedním z hlavních kritérií a cílů geoparků je důraz na vzdělávání. Klíčem k efektivnímu vzdělávání je správná interpretace místního dědictví při exkurzích do přírody, na naučných stezkách, v muzejních expozicích, výstavách apod. Geologie jako věda bývá veřejností poněkud opomíjena a předem odsouzena k nepochopení, jelikož disponuje řadou odborných termínů

Národní geopark blanických rytířů u Želivky. Foto Archiv národního geoparku Kraj blanických rytířů

Skalní hrad Stohánek na strmém pískovcovém suku u obce Svěbořice, nedaleko od Hamru na Jezeře. Foto Archiv národního geoparku Ralsko

a pojmá mnoho složitých procesů. Právě z tohoto pramení výzva pro geoparky v podobě popularizace této vědy. V praxi to znamená dokázat skloubit několik významných aspektů, přičemž základem je srozumitelnost vědeckých poznatků, které musí být zjednodušeny, ale na druhou stranu nesmí být degradována jejich informační hodnota. Na základě výše zmíněného konceptu ABC se nabízí v interpre-

Rýžování zlata na Zlatém potoce u Kraskova. Foto Archiv národního geoparku Železné hory

taci kombinovat všechny tři složky a logicky je provazovat.

Příkladem toho může být vysvětlení, proč stejná odrůda vína z různých míst chutná odlišně. Chuť vína je totiž ovlivněna geologickou stavbou podloží, mineralogickým složením půdy, geomorfologií krajiny, klimatem, tzn. primárně neživou složkou přírody. Dále pak i vlnařství samotné ovlivňuje místní kulturu a promítá se např. i do architektury či místních akcí a slavností, do místního životního stylu. To je jen jeden příklad interpretace z mnohých. Prostřednictvím znalosti geologie a geomorfologie je možné odhalit lidem mnohdy fascinující příběhy z dávné minulosti, kdy na území České republiky zasahovalo moře, kdy se zde procházeli dinosauři, kdy zde probíhala vulkanická činnost apod. Z těchto dob lze v České republice dodnes nalézt pozůstatky, ať už na první pohled viditelné v podobě tvaru reliéfu, tak i ukryté pod povrchem (trilobiti a hlavonožci).

Vznik geoparků v České republice

Zatímco v Evropě vznikaly první geoparky s počátkem 21. století, v České republice vznikl první národní geopark, Český ráj, o několik let později (v roce 2005 byl Český ráj zařazen do Sítě evropských geoparků, v roce 2010 byl pak vyhlášen národním geoparkem, roce 2016 globálním geoparkem UNESCO). Současně s Českým rájem byl vyhlášen národním geoparkem i geopark Egeria

na Karlovarsku jako součást přeshraničního Česko-bavorského geoparku (Pásková 2008a, 2013). V roce 2012 byly certifikovány geoparky GeoLoc i na Tachovsku a Železné hory na pomezí východních Čech a Vysočiny, o dva roky později pak Kraj blanických rytířů na Benešovsku a Podbeskyd í v oblasti Podbeskydské pahorkatiny a nejčerstvěji, roce 2017 byl certifikován na národní úrovni také geopark Vysočina na Telčsku.

V České republice existují geoparky na pomyslných dvou úrovních, kandidátské geoparky a certifikované národní geoparky. Kandidátským geoparkem je území aspirující na titul národní geopark, jenž má geologický potenciál a pracuje na zapojování místních obyvatel a institucí do činností geoparku, buduje vzdělávací infrastrukturu a teprve se dostává do povědomí obyvatel. Statut kandidátských geoparků mají v České republice tři území, geopark Joachima Barranda v oblasti Českého krasu a okolí, Broumovsko a Jeseníky. V současnosti vzniká iniciativa připravující založení geoparku v západní části Šumavy.

Řízení a provoz geoparků v Česku zajišťují většinou neziskové organizace typu občanských sdružení a obecně prospěšných společností, v jednom případě je zřizovatelem soukromá společnost (národní geopark Železné hory). Hlavní úlohou koordinace v geoparcích je podněcování jednotlivých subjektů k aktivitě a spolupráci. Správa geoparku by měla implicitně motivovat subjekty na svém území a zároveň je podporovat při činnostech, které vedou k prospěchu celého regionu. Každý geopark má svůj příběh, kterým se navenek prezentuje, a jednotné logo geoparku sloužící k intenzivní a efektivní propagaci.

Český ráj – globální geopark UNESCO

Nejznámějším českým geoparkem, který dosáhl i světového uznání a stal se prvním (a prozatím také posledním) geoparkem v síti globálních geoparků UNESCO, je národní geopark Český ráj. Krajinu Českého ráje asi není třeba příliš zdlouhavě představovat. Geologicky se jedná o oblast světového významu. Území je považováno přímo za „geologickou učebnici“. Český ráj má však ještě mnohem víc. Geologická pestrost je tady propojena s přírodním bohatstvím, romantikou středověkých hradů a množstvím historických památek. Činnost člověka je zde patrná na mnoha místech a sahá do daleké minulosti. Prostřednictvím dochovaných památek tak lze sledovat vývoj lidské společnosti. Z minulých

dob se dochovaly mnohé tradice, tradiční místní pokrmy, výroba piva, sklářská výroba a výroba bižuterie, zpracování drahých kamenů a mnohé další.

Závěr

Geoparky jsou svébytnou příležitostí, jak území chránit, poukázat na jeho přírodní a kulturní význam a zároveň podpořit rozvoj regionu. Ústředním nástrojem geoparků je vzdělávání, které se neobejde bez dobře provedené interpretace místního dědictví. Jelikož geoparky stojí na iniciativě „zdola nahoru“ a souhře místních aktérů, podporují kromě ochrany přírody

a krajiny také místní identitu, společenský a hospodářský rozvoj regionu probíhající v souladu s přírodními procesy a tradicemi území. Geopark tak představuje území, kde existuje společenská shoda na tom, jak žít, aby činnost člověka v krajině zachovávala a kultivovala její přírodní a kulturní hodnoty, je výrazem odhodlání občanské společnosti vzít odpovědnost za vývoj své krajiny také do svých rukou.

Seznam literatury je uveden ve webové publikaci časopisu Ochrana přírody na www.casopis.ochranaprirody.cz

Revalidace globálního geoparku UNESCO Český ráj. Foto Martina Pásková